

MURAT KORALTÜRK
Ekonominin Türkleştirilmesi

MURAT KORALTÜRK İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Marmara Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı'nda yüksek lisans ve doktora yaptı. Halen aynı üniversitede öğretim üyesi olarak dersler vermektedir. 19. ve 20. yüzyıl Türkiye iktisat ve sosyal tarihi üzerine çalışan ve bu alanda makaleleri de bulunan yazarın yayınlanmış kitapları: *Türkiye'de Sermaye Birikimi Sorununa Tarihsel Perspektiften Bir Bakış ve Ahmet Hamdi Başar'dan Seçmeler* (SPK, 1997); *Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları 1880-1952* (Denizler Kitabevi, 2002).

İletişim Yayınları 1660 • Araştırma-İnceleme Dizisi 273

ISBN-13: 978-975-05-0954-4

© 2011 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2011, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Boğaziçi İstinye Tamir Havuzları ve Tezgâhları

Osmanlı Anonim Şirketi'nin hisse senedi ve Türkçe, Rumca,

Fransızca hazırlanmış bir makbuzdan kolaj (Murat Koraltürk Arşivi)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Cem Tüzün

DIZIN Burcu Tunakan

BASKI ve CILT Sena Ofset

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MURAT KORALTÜRK

Erken Cumhuriyet Döneminde
Ekonominin
Türkleştirilmesi

“– Biz neciyiz?
Biz hazineyi düşünmüyoruz, öyle mi?
Haydi, gidiniz,
 pirinci alınız hemen
 35 kuruştan [...]
Altı umdemizden birisi halkçılıktır.
Haydi oğlum,
 mahcup etme beni,
Şerif Beye söz verdim.” [...]
“– Giritli şirketin pis, kırık pirincine 35 veriliyor,
fakat beğenilmiyor bir öz Türk’ün malı.
Sonra bu buhranlı yıllarda biz uğraşıp duralım,
 parti, hükümet, meclis,
Türk vatanında Türk’ü hâkim kılacağız diye!”

Nâzım Hikmet,
Memleketimden İnsan Manzaraları (2008),
YKY, s. 419

İçindekiler

SUNUŞ.....	11
GİRİŞ.....	19

BİRİNCİ BÖLÜM

Göç ve Ekonominin Türkleştirilmesi

TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİNİN İKTİSADI SONUÇLARI	51
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

Sermayenin Türkleştirilmesi

MİLLİ İKTİSAT, EKONOMİNİN TÜRKLEŞTİRİLMESİ VE İZMİR İKTİSAT KONGRESİ.....	95
SERMAYEYİ TÜRKLEŞTİRME GİRİŞİMLERİNİN DAYANDIĞI SÖYLEME DAİR ÖRNEKLER.....	111
İSTANBUL TİCARET VE SANAYİ ODASI'NIN TÜRKLEŞTİRİLMESİ.....	121
CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA EKONOMİDE MİLLİYETÇİ BİR TEPKİ: CUMA TATİLİ.....	143
OSMANLI BANKASI'NA YÖNELİK TÜRKLEŞTİRİLMİ GİRİŞİMLERİ VE BASININ ROLÜ.....	151
CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA EDİRNE'DE TİCARET VE SANAYİ (SERMAYENİN ETNİK KOMPOZİSYONU).....	191

İşgücünün ve Mesleklerin Türkleştirilmesi

AVUKATLIĞIN TÜRKLEŞTİRİLMESİ VE 1924'TE İSTANBUL BAROSU'NDA GERÇEKLEŞEN TASFİYE ÜZERİNE YAŞANAN TARTIŞMALAR.....	205
YABANCI SERMAYELİ İMTİYAZLI ŞİRKETLERDE İŞGÜCÜNÜ TÜRKLEŞTİRME UYGULAMALARI (1923-1930).....	229
İŞGÜCÜNÜN TÜRKLEŞTİRİLMESİ VE TÜRKÇE ZORUNLULUĞU	265
EKONOMİNİN TÜRKLEŞTİRİLMESİ BAĞLAMINDA ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE BAZI MESLEKLERE YÖNELİK DÜZENLEMELER.....	277
KAYNAKÇA	289
DİZİN.....	305

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.y.	adı geçen yer
A.Ş.	anonim Őirket
AÜ	Ankara Üniversitesi
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
b.	baskı
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz.	bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CÜFEF	Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Çev.	Çeviren
der.	derleyen
DÜİT	Dosya Usulü İradeler Katalogu
haz.	hazırlayan
MTTB	Milli Türk Ticaret Birlięi
No.	numara
OBA	Osmanlı Bankası Arşivi
ODTÜ	Orta Doęu Teknik Üniversitesi
s.	sayfa
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMGZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Ceridesi
TBMMZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TTK	Türk Tarih Kurumu
yay.	yayınlayan
yay.haz.	yayına hazırlayan

SUNUŞ

Yakın zamana kadar, Cumhuriyet rejiminin kuruluş yılları hakkında bilgimiz hayli sınırlıydı. 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile yeni bir ulus-devletin ortaya çıkışının tarihyazımı üzerinde belirleyici bir etkisi olmuştu. Saltanatın, hilafetin, tekke ve zaviyelerin, Osmanlı alfabesinin ve kısaca Osmanlı kültür ve kurumlarının tasfiye edilmiş olması, inkılap tarihçileri tarafından son derece parlak kazanımlar olarak sunulur ve bu “kopuş” genellikle tarihyazımında kutsanırdı. Cumhuriyet'in kazanımlarının ve inkılapların her birinin son derece “yeni şeyler” olduğu tarihyazımında çok sık vurgulanan bir temaydı.

Yeni ulus-devleti, Türkiye tarihinin son aşaması ve yeniden doğuş olarak gören bu anlayış, Osmanlı'nın son yüzyılımı da bir tür “çöküş yüzyılı” olarak algıyordu.¹ Tarihçiler arasında egemenliğini koruyan bu anlayışın sağ ve sol varyantlarından da bahsetmek mümkündür. Sol eğilimli tarihçiler arasında, Osmanlı'nın son yüzyılı bir tür “yarı sömürge oluş tarihi” olarak yorumlanır. Milliyetçi-muhafazakâr tarihçiler bakımından da

1 Bu meselenin tartışıldığı yazım için bkz. Ayhan Aktar, “Şark Ticaret Yıllıklarında ‘Sarı Sayfalar’: İstanbul'da Meslekler ve İktisadi faaliyetler hakkında bazı gözlemler, 1868-1938,” *Toplum ve Bilim*, No. 76, 1988, s. 105-143. Aynı yazı, *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm* (İletişim Yayınları, 2006) başlıklı kitapta tekrar yayımlanmıştır.

Osmanlı yöneticilerinin milli ve manevi değerlerden uzaklaşarak “Batı taklitçiliğine kapılma” sürecidir. Ortak noktaları milliyetçilik olan bu iki yaklaşım da süreklilikten ziyade kopuşun, ülkenin iç dinamiklerini anlamak yerine de emperyalizmin ülkeyi sürüklemiş olduğu çöküşün hikayesini anlatmakla kendilerini yükümlü hissediyorlardı.

Aslında birbirine çok benzeyen bu iki yaklaşımın yarattığı tarihyazımına göre, Türkiye ahalisi ve onun içinden çıkan seçkinler sanki son derece pasif, ne yapacağını bilmeyen ve tarih sahnesinde Batı emperyalizmine direnmekten veya teslim olmaktan başka bir işlevleri olmayan bireyler olarak tahayyül ediliyordu. Onların özgün konumları pek gündeme gelmez ve Cumhuriyet’i kuran kadroların ideolojik tercihleri kendi varoluş şartları içinde ayrıntılı bir değerlendirmeye tabi tutulmazdı.

Tabii ki, 29 Ekim 1923 günü Cumhuriyet’i ilan eden kadrolar “gökten zembille” inmediler. Onlar, 1870 ile 1890 yılları arasında, Osmanlı modernleşmesinin son çeyreğinde doğan ve II. Abdülhamid’in açtığı modern okullarda eğitim gören orta halli ailelerin çocuklarıydılar. İçlerinde “paşa çocuğu” olanlar pek azdı. Gençlik yıllarında pozitivizm ile tanışmışlar ve ilk siyasi deneyimlerini de İttihat ve Terakki Cemiyeti’nde kazanmışlardı. Her biri, son dönem Osmanlı bürokrasisi içinde yetişmiş ve yükselmişlerdi. 1912 ile 1922 yılları arasındaki on yıllık savaş –Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı– sonucunda Osmanlı Devletini tasfiye edip yeni bir ulus-devletin temellerini atarken yine 1908 sonrası İkinci Meşrutiyet döneminin fikir hareketlerinin etkisi altındaydılar. İlginçtir, İkinci Meşrutiyet döneminin Cumhuriyet’in laboratuvarı olduğunun altını çizen merhum Prof. Tarık Zafer Tunaya tarihçi değil; bir anayasa hukukçusuydu. Tabii ki, İkinci Meşrutiyet döneminin “laboratuvar olma durumu” da Cumhuriyet rejimine giden yolda bir “hazırlık aşaması” gibi görülüyordu.

1908 sonrasında İkinci Meşrutiyet devriminin yarattığı çoğulcu özgürlük havasının getirdiği canlı tartışma ortamı içinde son dönem Osmanlı aydınları akla gelebilecek her şeyi tartıştılar. Daha sonraki yıllarda, “Cumhuriyet devrimleri” olarak

kutsanacak her reform ilk olarak İkinci Meşrutiyet'in gazete ve dergilerinde dile getirildi. İttihatçılar, İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Temmuz 1908'in yıldönümlerini resmî bayram olarak kutlama kararı almışlardı. 1935 yılında İnönü hükümetinin bu bayramı yürürlükten kaldırmasına kadar, Cumhuriyet'i kuran kadroların 23 Temmuz gününü "Hürriyet Bayramı" olarak kutlamaları hiç de tesadüf sayılamazdı.²

Cumhuriyet'in ilanından yaklaşık bir yıl sonra, 24 Temmuz 1924 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi, Hürriyet Bayramını 17 yıldır yapılan inkılâpların anası olarak değerlendiriyor ve aslında Cumhuriyet'in o gün başladığını iddia ediyordu. *Cumhuriyet* gazetesi, 23 Temmuz 1908 tarihinde milletin, sadece istibdadın ve zulmün pençesinden ve zincirlerinden kendisini kurtarabildiğini, fakat saltanat zincirlerinin milletin ayaklarını bağlamaya devam ettiğini belirtiyordu. *Cumhuriyet*, son esaretin de, TBMM tarafından "Saltanatın kaldırılması" (1 Kasım 1922) ve "Cumhuriyet'in ilanı" (29 Ekim 1923) inkılâplarıyla sona erdiğini yazıyordu. Gazete, 23 Temmuz'un "Cumhuriyet inkılâplarının anası" olarak kabul edildiği için bayram olarak kutlandığını ifade etmiştir.³

Cumhuriyet'i kuran kadroların kendilerini düşünsel bakımdan borçlu hissettikleri İkinci Meşrutiyet'in zihniyet dünyasının belki de en önemli yapı taşlarından biri de Türk milliyetçiliğinin iktisat alanına yansması olan "Millî İktisat" ideolojisiydi. Murat Koraltürk, "Millî İktisat" ile "Ekonominin Türkleştirilmesi" kavramları arasındaki farkları şöyle izah ediyor:

"Millî İktisat, Osmanlı Devleti tebaasının veya T.C. vatandaşlarının yabancılar karşısında ekonomide avantajlar elde etmesi olarak ifade edilebilir. Ekonomiyi Türkleştirme ise tebaa ve vatandaşlar arasında Müslüman-Türk unsurun gayrimüslim unsurun aleyhine olacak şekilde kayırılmasıdır. İkinci

2 Şükrü Hanioglu, "Unutulan Bayram," *Sabah*, 24 Temmuz 2011.

3 24 Temmuz 1341 (1924) tarihli *Cumhuriyet* gazetesinden özetleyen Hasan Babacan ve Uğur Üçüncü, "Türk Basınına Göre Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Meşrutiyet Kutlamaları", *History Studies - International Journal of History*, cilt 2, no. 2, 2010, s. 414

ci kavram, yurttaşların bir kısmını oluşturan belirli dinsel-etnik grupların hakim etnik-dinsel gruplardan yurttaşlar lehine iktisadi yaşamın çeşitli alanlarında etkisizleştirilmesi vurgusunu taşır. Milli iktisat kavramında ise yurttaşlar arasındaki etnik-dinsel farklılıklara dayalı ayrımcı politika ve uygulamalara ilişkin bir vurgu yoktur.”

Bir bakıma, “Milli İktisat” kavramı İttihatçıların ve onların devamı olan Kemalistlerin kendi ekonomik tercihlerini simgeleyen yansız veya kanser terminolojisi ile izah edersek “selim” bir kavramdır. Kavramın “habis” ve yıkıcı tarafı ilk anda kendini ele vermez. İlk bakışta, milli iktisat politikalarının anti-emperyalist ve yabancı sermayeye karşı özellikleri dikkat çeker. Azınlık mensubu tüccara ve üreticiye karşı bir ayrımcılık içeren boyutu göze çarpmayabilir. “Ekonominin Türkleştirilmesi” kavramı ise akademik anlamda doğru bir kavramdır. Cumhuriyet tarihi içinde azınlık mensuplarının ekonomik hayattan tasfiye olmalarına yol açan yasal veya yasa dışı tüm tedbirlerin toplamını ifade eder. Eğer yaşanan sürecin adını koymak istersek, “ekonominin Türkleştirilmesi” doğru, tarafsız ve bilimsel bir adlandırma olacaktır.

23 Ocak 1913 tarihindeki Babıali Baskını ile gelen hükümet darbesinden sonra ülkeyi baskı rejimi ile yöneten İttihat ve Terakki'nin uyguladığı iktisat politikalarının dayandığı milliyetçi felsefe, Türk milliyetçiliğinin ideoloğu Ziya Gökalp tarafından 1912 yılında yayımlanan “Vatan” şiirinde dile getirilmiştir. Şiirin son bölümü, ülkemizde iktisadi milliyetçiliğinin ilk ütopyik dışavurumu olarak da görülebilir:

*Bir ülke ki çarşısında dönen bütün sermaye
San'atına yol gösteren ilimle fen Türk'ündür.
Hurfetleri birbirini daim eder himaye;
Tersaneler, fabrikalar, vapur, tren Türk'ündür;
Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın!⁴*

4 Ziya Gökalp, *Yeni Hayat-Doğru Yol*, yay. haz. Müjgan Cunbur, Ankara: Kültür Bakanlığı yayını, 1976. s. 11